

דף שבועי

בס"ד

פרשת חיי שרה תשפ"ז, מספר 1691

ברכת אברהם ליצחק: בין ברכה א-לוהית לברכה אנושית יאיר ברקאי

כנען, כדי למנוע כל אי-הבנה באשר לירושת הארץ. י' גרוסמן הבהיר זאת בדבריו על הפרשה:²

שילוח בני הפילגשים "מעל יצחק בנו" מורה שמדובר בבחירת הבן הראשי על פני בני הפילגשים... כלומר, אין מדובר בהתפזרות היורשים בשל ריב בין הבנים שבו יצחק גבר, אלא בהכרעה של האב בעודו בחיים... אין צורך לומר שהסוגיה הנידונה כאן חורגת משאלת הירושה הכספית. ירושת אברהם קשורה גם בירושת הארץ שהובטחה לזרעו. ועל כן קשורה לעצם הקמת הברית.

הברית אכן מוזכרת מספר פעמים בפסוקים המובאים בפירוש הראב"ם לעיל. הברית כוללת מרכיבים נוספים על ירושת הארץ, והם נכללים, כנראה, בברכת ה' ליצחק בהמשך הפרשה: "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם בְּאֵר לַחֵי רְאִי" (בר' כה:יא).

מתעוררת כאן שאלה מהותית: אם אברהם בירך את יצחק, מדוע הברכה האברהמית – הברית, ההבטחה והייעוד – ניתנה ליצחק רק מאת ה'?

במילים אחרות: מדוע אברהם לא בירך את יצחק בברכת ה' שניתנה לו?

רש"י השיב על השאלה בפירושו על הפסוק (יא): "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ וּגו', ... אף על פי שמסר הקדוש ברוך הוא את הברכות לאברהם, נתיירא לברך את יצחק מפני שצפה את עשו יוצא ממנו, אמר יבוא בעל הברכות ויברך את אשר ייטב בעיניו ובא הקדוש ברוך הוא וברכו. כלומר, למרות ברכת ה' שניתנה לאברהם עם יציאתו לדרכו: "וַיְהִי בְרָכָה" (בר' יב:ב).

רש"י שם מפרש, (על-פי ב"ר ל"ט, עמ' 376): "הברכות נתונות בידך... ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ". אברהם מוגבל; הוא מקבל סמכות א-לוהית לברך אחרים, אך הוא מתיירא לברך את יצחק לפני מותו.

נבחן את ההבחנה בין ברכה חומרית-אנושית לבין ברכה רוחנית-א-לוהית, ונראה כיצד הבחנה זו מעצבת את מבנה הברית האברהמית ואת המשכיותה. נבהיר דברינו באמצעות משל המופיע בדברי חז"ל³ (בתרגום לעברית בת זמננו):

פרשתנו פותחת בקבורת שרה ומסתיימת בפרידת אברהם מבניו ובקבורתו.

וַיָּתֵן אַבְרָהָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ לְיִצְחָק. וְלִבְנֵי הַפִּלְגָּשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם נָתַן אַבְרָהָם מִתְּנַת וַיִּשְׁלַחם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ בְּעוֹדָנוּ חַי קְדָמָה אֶל אֶרֶץ קְדֵם (בר' כה:ו-ז).

להלן ננסה להבהיר את מהות ירושת אברהם ליצחק בנו טרם פטירתו. ר' יהודה קיל בפירושו על אתר (סדרת "דעת מקרא")¹ מסביר: "מתן זה ובלשון זה כבר נקט אליעזר בדברו בבית בתואל"; "וַתֵּלֶד שָׂרָה אֵשֶׁת אֲדָמִי בֶן לְאֲדָמִי אַחֲרֵי זִקְנָתָהּ וַיָּתֵן לוֹ אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ" (בר' כד:לו).

וכתב ראב"ם (ר' אברהם בן הרמב"ם [1186-1237]: וחזר על זה כאן כדי להדגיש שלא חזר בו (אברהם) ממה שקדם, בהיולד לו בנים רבים. ועיקר הכוונה כאן ושם לירושת ארץ כנען, כמו שפירש למעלה: "וַנִּתְּנִי לָךְ וּלְזֶרְעֶךָ אַחֲרַיְךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזָת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לֹא-לֹהִים" (בר' יז:ח).

ועוד פירש שם:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבֹל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יִלְדָת לָךְ בֶּן וְקִרְאָתָהּ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ לְבְרִית עוֹלָם לְזֶרְעוֹ אַחֲרָיו (בר' יז:ט). וְאֵת בְּרִיתִי אֲקִים אֶת יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לָךְ שָׂרָה (בר' יז:כא). וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם אֵל יָרֵעַ בְּעֵינֶיךָ עַל הַנֶּעַר וְעַל אִמָּתְךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ כִּי בִי־יִצְחָק יִקְרָא לָךְ זֶרַע (בר' כא:יב).

את ברכת אברהם זו נתן יצחק ליעקב: וַיָּתֵן לָךְ אֶת בְּרִכַּת אַבְרָהָם לָךְ וּלְזֶרְעֶךָ אִתְּךָ לְרִשְׁתָּךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם (בר' כח:ד).

הלשון "כל" על-דרך 'של' רבא ככלא דמי' (הוריות ב ע"ב). למעט את 'המתנות' בהן מדבר הכתוב בסמוך.

היוצא מדברינו הוא, שבפרשתנו הוריש אברהם ליצחק את אשר רכש בארץ כנען, ואת ירושת בני הפלגשים פטר במתנות ודאג לשלחם הרחק מארץ

* ד"ר יאיר ברקאי, נשיא מכללת ליפשיץ לשעבר. דבריי מוקדשים לבתי שירה ולחתני, ד"ר ינון גוטמן, ומשפחתם, להגל מעברם לשכונת עיר-גנים בירושלים. ברכם ה' בכול ויזכו ליישוב טוב.

1 י' קיל, ספר בראשית, ירושלים תש"ס, עמ' רה.

2 י' גרוסמן, אברהם, סיפורו של מסע, תל אביב 2014, עמ' 401-2.

שפע חומרי (מתנות), כשם שהאריס חייב להשקות את שני העצים.

פרנקל מוסיף כי:

הנמשל – בתארו עולם דתי מובהק – מביא את האדם המבין אל המקום אשר בו מתגלה לו חידת התפיסה הדתית שאין לה פתרון הגיוני (עמ' 337).

כאן מתגלה עומק המדרש: הברכה הרוחנית אינה דומה למים. היא אינה נכפית על ידי סמיכות טבעית. היא תלויה בבחירה א-לוהית שאין לה הסבר רציונלי.

התמיהה במשל יוצרת מתח בין שני עולמות:

1. **עולם הטבע** – בו יש הכרח: מי שמשקה עץ אחד משקה גם את השני. מי שיש לו כמה בנים – חייב להיטיב עם כולם.

2. **עולם הברכה הא-לוהית** – בו אין הכרח כלל. הברכה ניתנת למי שהקב"ה בוחר. לא למי ש"סמוך" מבחינה ביולוגית.

אברהם פעל בתוך מציאות מורכבת שאינה ניתנת לפתרון אנושי. הוא יכול היה לתת מתנות, אך לא ברכה. הוא יכול היה להשקות, אך לא להפריד. הוא יכול היה לאהוב, אך לא לבחור את נושא הברית.

אברהם נמנע מלברך את יצחק לא מפני שלא רצה, אלא מפני שהבין שהברכה, בניגוד לשפע החומרי, אינה נתונה בידיו. הוא השאיר את ההכרעה ל"בעל הפרדס", כלומר לקב"ה.

וכך אכן קרה: לאחר הסתלקות אברהם, בירך הקב"ה את יצחק ישירות (בר' כה:יא).

כך הפך אברהם לדמות הפועלת בתוך מתח: הכרח טבעי מצד אחד (מתנות לכל בניו), ובחירה א-לוהית מצד שני (הברכה ליצחק).

המשל אינו מסביר את הנמשל; הוא מפרק אותו, מערער אותו, ואז בונה אותו מחדש על יסוד דתי עמוק יותר. המשל מוביל את השומע אל גבול ההיגיון, ושם מתגלה המשמעות הדתית. המשל אינו מוכיח את הרעיון; הוא ממחיש אותו, ומאפשר לקורא לחוות את מורכבותה של הברכה הא-לוהית ואת מקומו של אברהם כמקור הברכה בעולם. המשל אינו רק "הסבר", אלא הוא משמש מנגנון ספרותי המאפשר לשומע לחוות את המורכבות המשפחתית והרוחנית של אברהם.

"ברכת אברהם" היא ברכה ייחודית במקרא. היא אינה ברכה אנושית, אלא ברכה א-לוהית מכוונת.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

משל למלך שהיה לו פרדס, ומסרו לאריס. והיו בו שני אילנות כרוכים זה בזה בכרך אחד, אחד של סם חיים ואחד של סם המוות. אמר אותו אריס: אם משקה אני זה של סם חיים – זה של סם המוות שותה עימו, ואם אני משקה זה של סם המוות – היאך זה של סם חיים חי? חזר ואמר: אנא אריס, עשיתי שלי, מה שרוצה בעל הפרדס לעשות בפרדסו יעשה. כך אמר אברהם: אם מברך אני את יצחק – עשיו שותה עימו, ואם אני מברך את יצחק – היאך יצחק חי? חזר ואמר: בשר ודם אני, היום כאן ומחר בקבר, עשיתי שלי, מכאן ואילך מה שרוצה הקדוש ברוך הוא לעשות בעולמו יעשה. כיון שמת אברהם אבינו, נגלה הקדוש ברוך הוא על יצחק וברכו.

המשל: אריס שמטפל בגינת המלך נתקל בדילמה: 'פרנקל⁴ מדגיש כי שני אילנות צומחים כשהם קשורים ומחברים זה לזה; אחד מניב סם חיים חיובי והשני סם מוות הרסני. אם ישקה את העץ הטוב, המים יזרמו גם לעץ הרע ויחזקו אותו. אם ימנע מים מהעץ הרע, העץ הטוב יתייבש וימות גם הוא. מכיוון שהוא רק אריס ולא בעל הפרדס, אינו רשאי לעשות שינויים בפרדס. כדי שלא להכריע בעצמו, מחליט האריס להשאיר את ההחלטה לבעל הפרדס (המלך).

נתבונן במשל על-פי שיטתו. משל חז"לי איננו קישוט ספרותי אלא אמצעי פרשני מכוון, שיש לנתחו כעולם עצמאי בעל חוקיות פנימית:

משל הרמנויטי... נוצר מתוך כוונה ברורה לפרש מחדש את הנמשל... ולכן יש לבדוק את המשל עצמו (עמ' 329).

לפי עיקרון זה, אין לראות בעץ החיים ובעץ המוות "סמלים" ישירים ליצחק ולישמעאל, אלא יש להבין את חוקי העולם של המשל: שני עצים הסמוכים זה לזה, והאריס אינו יכול להשקות את האחד בלי להשקות את השני. זהו חוק טבעי, לא מוסרי, והוא מייצר תחושת הכרח. האריס פועל בתוך מגבלה פיזית: כל פעולה על עץ אחד משפיעה על העץ השני. המשל יוצר אפוא חוויה של אי-יכולת להפריד בין הטוב לבין הרע, כאשר הם שלובים זה בזה. מציאות זו מעוררת תמיהה; אם האריס יודע שעץ אחד הוא "סם חיים" והשני "סם מוות", מדוע אינו עושה דבר כדי להפריד ביניהם? מדוע הוא משלים עם המצב?

תמיהה זו מכוונת את השומע להבין שהמשל אינו מתאר מציאות חקלאית ריאלית, אלא מצב אנושי-רוחני של הכרח: האריס אינו בעל הפרדס; אין לו סמכות לשנות את המציאות. הוא יכול רק לפעול בתוך מגבלותיה. התמיהה אינה תקלה; היא מכוונת. היא נועדה לגרום לשומע לעצור ולשאול: מה בעצם המשל מנסה לומר לי על המציאות הדתית?

הנמשל מתבהר: אברהם אינו יכול להיטיב עם יצחק בלבד בלי להיטיב גם עם שאר בניו. הם "סמוכים" לו במובן המשפחתי. הוא חייב לתת להם

3 בראשית רבה, תיאודור-אלבק, עמ' 5-664. עיינו בפירושו מנחת יהודה על אתר ובהפניותיו והערותיו למקבילות הרבות למדרש.

4 'י פרנקל, על שיטתו ניתן ללמוד בספרו: **דרכי האגדה והמדרש**, גבעתיים 1991, בפרק על המשל - עמ' 323-394. פרנקל אינו מנתח משל זה.

